

De weg naar een pan-Europese rechtscultuur.

Lezing van Eric van de Luytgaarden, lector recht in Europa, voor de Europese dag van het Civiele recht, 18 oktober 2011 Maastricht.

Het oude Europa-gevoel

**ZU
YD**

In deze lezing wil ik enkele schetsen maken die de vraag begeleiden naar een pan-Europese rechtscultuur. Zoals bij zoveel van dit soort majeure onderwerpen kun er slechts in algemene trekken erover spreken of er dagenlang college over geven. Het laatste staat gepland voor de komende jaren en ik kies vanwege de tijd en het belang van het onderwerp voor het eerste.

Het is mijn stellige overtuiging dat in een pan-Europese rechtscultuur de grote kracht kan liggen van Europa als speler op de wereldmarkt. Qua economie en militaire macht hebben we onze meerdere al moeten erkennen in bijvoorbeeld China en de Verenigde Staten. Laat Europa zijn kracht zoeken in waar zijn historische wortels liggen, de verscheidenheid en eenheid van cultuur, voor ons vandaag: de Europese rechtscultuur.

OPBOUW

Ik maak enige historische opmerkingen, geef enkele inzichten in typisch juridische thema's of hobbels, waarschuw voor één groot gevaar en doe twee aanbevelingen voor het onderwijs aan onze jongen mensen, de generatie van morgen die alles wat wij verzinnen moeten gaan vormgeven. Ik doe dat met de vraag in het achterhoofd: is er behoefte aan een pan-Europese rechtscultuur? Zo ja, welke thema's spelen dan een rol?

I Historie

DE EUROPESE JURIDISCHE CULTUUR

ZU
YD

Door de grote rijken van de Romeinen, de Franken, de Habsburgers, en de vele andere veroveringen in het verleden, bestond er eigenlijk uit de aard der veroveringen een pan-Europese rechtscultuur. In ons land bijvoorbeeld is de invloed van het Romeinse recht en het Frankische recht net als in andere Europese landen, op de Nederlandse rechtscultuur enorm groot geweest.

Europa heeft naast deze heerschappijen ook andere juridische hervormers gekend, waarvan natuurlijk de belangrijkste Napoleone Bonaparte is geweest.

Code Napoleon

ZU
YD

De voormalige libertijnse generaal die al snel een despotisch keizer bleek, maar uitblonk in zijn bijdrage aan de codificatie van het recht. De Code Civil, de Code

Penal, de burgerlijke stand, het kadaster, de administratieve en publiekrechtelijke indeling van grote geografische delen van het Europese continent: het komt allemaal uit zijn koker. De kleine keizer heeft woest bijgedragen aan een pan-Europese rechtscultuur. Eigendomsbescherming, huwelijksvermogensrecht, fiscaliteit, de dienstplicht, maar ook gelijke behandeling, redelijke procesvoering en vele vele anderen juridische thema's gaan terug op Napoleontische principes die inmiddels in vele nationale regelingen en in Europees recht verankerd zijn.

Het spreekt voor zich dat deze rechtseenheid niet voortkwam uit de bron van gedachten over rechtvaardigheid, rechtseenheid en rechtsgelijkheid. De aanleiding van een en ander was veelal economisch, vaak militair of bureaucratisch van aard en gegrond in de behoefte aan controle. Het recht bleek in feite een prima instrument bepaalde niet-juridische doeleinden te realiseren. Het recht is dienstbaar en facilitair aan het heersende politieke leven.

10/27/2011

ZU
YD

De pan-Europese dimensie van het recht werd abrupt tot een einde gebracht in de 19^e eeuw, de eeuw van het nationalisme en rationalisme. Het recht werd zoveel mogelijk gecodificeerd in de landstaal en naar de nationale gewoonten, met –voor ons vandaag- als belangrijk gevolg dat de Europese rechtscultuur voorbij leek te zijn.

Juristen kreunen en steunen als het gaat over pan-Europees juridisch denken. Dat komt volgens mij voornamelijk, omdat zij zich concentreren op de verschillen in de rechtssystemen als het op rechtsvergelijking aankomt. Ze zoeken minder naar de overeenkomsten. In het recente verleden heeft door politieke en nationalistische, bijna vaderlandslievende ruis, het juristen en anderen in de weg gestaan te bouwen aan een Europese rechtsbewustzijn van waaruit gemeenschappelijke thema's aangepakt konden: weg naar de hedendaagse pan-Europese rechtscultuur kende vooral vele obstakels en drempels.

De actualiteit van het *EUROPA van nu*, de grensoverschrijdende problemen, de onderlinge afhankelijkheden die ons soms pijnlijk duidelijk worden bij crises als de opdeling van het Europese voormalig Joegoslavië, de aanwas van immigranten als gevolg van de Arabische lente, en natuurlijk de enorme gevolgen van de recente economische en financiële crisis in een steeds groter en paradoxaal genoeg steeds kleiner wordende wereld door de mondialisering, brengt met zich mee dat ik vandaag stil wil staan bij de vraag of en hoe we moeten werken aan een pan-Europese rechtscultuur.

II Rechtscultuur

Ik spreek van een rechtscultuur, daarmee gebruik ik een containerbegrip voor tradities, stijlen, mentaliteiten, spheres, kreise, waarden die iets met het recht te maken hebben. Rechtscultuur is een vaag begrip en is daarom zowel aantrekkelijk als abject. Abject omdat het ons te weinig handvatten geeft voor de praktijk van alledag en aantrekkelijk omdat je kunt spreken over alle gebruiken, gewoonten, concepten, waarden, normen, ideologieën en zienswijze die gaan over hoe een samenleving functioneert en welke regels daarin markant zijn. Het gaat derhalve om positief recht, levend recht, ideëel recht, law in the books en law in action, primary en secondary rules en de houding ten opzichte van dat recht die is te onderscheiden naar juridische beroepsbeoefenaren en de samenleving.

Spreeken over een rechtscultuur in Europa doet denken aan Europa als juridisch beschavingsgebied. De machtenscheiding van Montesquieu, het maatschappelijk contract van Locke en Hobbes, de volkssoevereiniteit in de

volonté generale van Rousseau, de appreciatie van de lokale rechtsculturen van Von Savigny, de Categorisch Imperatief van Kant en ik kan nog wel even doorgaan, het is allemaal in Europa verzonnen en het speelt in het recht **all over the world** een enorm belangrijke rol. Inventarisatie van al die principes die aan onze rechtsculturen ten grondslag liggen, levert een rijke schat op.

Waarom is er dan toch sprake van enige spanning op de weg van de pan-Europese juridische eenwording? Er is een enorme rechtstheoretische bagage een enorme rechtsculturele rijkdom. Ik zal een aantal thema's omwille van de tijd zeer summier benoemen die de weg naar pan-Europese rechtscultuur begeleiden.

III Juridische hobbels

Allereerst een opmerking vooraf over onszelf, juristen.

Juristen

ZU
YD

Juristen concentreren zich vaak op de uitleg en de praktische implicaties van the law in the books. Zij laten zich leiden door wat in de literatuur '**the separation thesis**', heet. Deze komt neer op het standpunt dat in de juridische culturen communicatie en integratie nooit de boventoon lijkt te mogen voeren. De stelling is dat de rechtszekerheid en het vertrouwen van de burger in het nationale rechtssysteem niet gediend is bij het overbruggen van juridische verschillen tussen rechtssystemen. In die zin is de Euregio Maas/Rijn waarin wij werken een laboratorium van hoezeer de separatie-these nog steeds bestaat, De vele verschillen worden niet overbrugd, maar vooral erkend en doorgaans omzeild: een juridische vaardigheid bij uitstek. De Europeanisering en de

mondialisering, (door velen overigens aangeduid met het barbarisme: globalisering), bewijst echter het tegendeel. Mensen laten zich niet dwingen in hun sociale existen, hun handelsbetrekkingen en hun mobiliteit door rechtssystemen en regels die gebonden zijn aan natiestaten. Zeker de moderne individualistische mensen niet!

Juristen moeten dus op hun tellen passen, want de burger moet steeds minder hebben van het recht als onwrikbaar nationaal gegeven. Het recht is een hulpmiddel voor hem. Het is aan juristen het goed toe te passen en het zo vorm te geven dat het de kaders geeft waarbinnen de Europeaan van nu, of hij nu nationalistisch denkt of Europees, optimaal kan gaan functioneren. Dit zijn de contouren van wat ik een pan-Europese rechtscultuur noem. Er zijn dus veranderingen op komst, veranderingen die pure juridische nationale culturen doen vervagen. Omdat de burger dit wil, en omdat het gewoon gebeurt. Ik neem mezelf als voorbeeld: ik haal mijn drogisterijwaren uit Duitsland, werk in Nederland en Duitsland met Finse, Franse, Deense en Spaanse partners, betaald door de Nederlandse publieksgeld en gesubsidieerd vanuit Europa, tank Arabische dieselolie en al mijn onderbroeken en sokken komen uit China (zoals overigens ook die van u allemaal).

Twee goede voorbeelden waaraan de groei van een Europese rechtscultuur zich kan spiegelen zijn het internationale human rights law en commercial contracting, daar is eigenlijk sprake van een wereldwijde rechtscultuur met locale 'dialecten'. De onaantastbaarheid van onze economische, sociale, politieke, burgerlijke en vrijheidsrechten zijn tezamen met onze mondiale drang naar handel, de drijfveren om niet stil te staan bij grenzen, maar wereldwijd te rekenen op (dezelfde) rechtsbescherming. Het zijn voorbeelden van waaruit blijkt dat het recht inderdaad een dienstverlenend en supra nationalistisch en grensoverschrijdend metier is.

Het zijn inspirerende rechtsgebieden die een idee als de pan-Europese rechtscultuur makkelijk voorstelbaar maken. Toch zijn er een aantal hardnekkige thema's die hier genoemd moeten worden en in het verleden aan een pan-Europese rechtscultuur in de weg stonden en nu wellicht niet meer.

Ik wil vier traditionele thema's kort aanstippen om te laten zien dat er progressie zit in een pan-Europese rechtscultuur.

- De verdeling tussen privaat en publiek;
- Het maken van nieuw recht, nationaal Europees;
- rechters recht;
- Burgerschap;

Private en publieke verdeling

Privaat Publiek

BELASTINGDIENST
IK DURF ER EIGENLIJK
NIET OVER TE ZEUREN
VOOR JE 'T WEET
GAAN ZE 'M
PRIVATISEREN *Loesje*

ZU
YD

Het onderscheid tussen private en publieke taken dat is weerspiegeld in het onderscheid tussen privaatrecht en publiekrecht is typisch voor het Europese vasteland denken. In het bijzonder het 19^e eeuwse Frankrijk. Het zogenaamde functionele rechtsdenken heeft er echter voor gezorgd dat de overheden in Europa grote delen van het privaatrecht heeft gebruikt om haar publieke taken vorm te geven, om bijvoorbeeld de zwakkeren in de samenleving te beschermen, ik denk aan arbeidsrecht en de bescherming van werknemers, het woonrecht en de bescherming van huurders en het consumentenrecht waarbij zelfs de EU zich heeft bemoeid met het gebruik van delen van het privaatrecht, voor publieke taken en verantwoordelijkheden.

Ook beginselen als fair trial en elementen als onpartijdige en onafhankelijke rechtspraak hebben niet alleen het publiekrecht (lees: strafrecht) veranderd, maar ook het civiele recht.

In de 19^e eeuw was de wereld en de rechtssystemen helderder dan nu, vandaag de dag lopen in ieder geval publiek en privaatrecht erg in elkaar over.

Private taken worden uitgeoefend door publieke organen en omgekeerd. De scheiding is achterhaald er is sprake van een pan- recht

Het maken van nieuw recht, nationaal Europees

Nationaal Europees

ZU
YD

Het Europese recht heeft het nationale recht diep beïnvloed en in vele landen van de EU is het direct toepasbaar recht en dus nationaal recht, het onderscheid is juridisch cultureel achterhaald. Het meest sprekende voorbeeld is het Verenigd Koninkrijk (anti-Europa) waar elementen van continentaal recht (civil law) in het common law systeem zijn ingebracht. Bijvoorbeeld de verregerende consumentenbescherming in het overigens traditioneel liberale Britse contractenrecht. Er is sprake van invoeging van die elementen. (ondanks monisme/dualisme). Europees recht wordt gewoon nationaal recht, is nationaal recht. Dit levert twee ontwikkelingen op: allereerst dat er inderdaad sprake is van een verandering van nationale rechtscultuur naar Europees model, de rechtscultuur wordt of beter is als het ware sluipenderwijs Europees. Ten tweede ontstaat er zo ongemerkt een versmelting tussen common law en civil law. Een exercitie die op de tekentafel van juristen schier onmogelijk lijkt, maar in de praktijk zo werkt en een sterke stimulans is voor een pan-Europese rechtscultuur.

Neem een ander voorbeeld: de precontractuele goede trouw of de redelijkheid en billijkheid in ons civiele recht, in beginsel vreemde concepten in de

Angelsaksische zienswijze. Inmiddels is het immers zo dat de drie Europese rechters (het Hof in eerste aanleg, het Hof van Justitie en het Hof van de Rechten van de Mens) uitmaken wat in een gegeven geval goede trouw is. Een civil law concept, een continentaal concept, krijgt juridische betekenis doordat rechters het uitleggen, wat een common law methodiek is. Is dat niet leuk? En pan-Europees . Rechters zijn geen plaatsvervangende wetgevers of vertegenwoordigers van het volk, maar handelen wel als zodanig.

Huns ondanks, gaan rechters dus aan de slag met het scheppen van een nieuwe rechtscultuur, namelijk een continentaal leerstuk op Angelsaksische wijze inpassen.

Rechters recht

Rechtersrecht

ZU
YD

Er zijn grote verschillen in de benaderingen in de Europese rechtsculturen tussen civil en common law. Neem het fenomeen van de hoogste rechter. In het Verenigd Koninkrijk is de Supreme Court, the House of Lords die een zaak totaal heroverweegt. In ons land en in België en Frankrijk bijvoorbeeld is er de cassatierechter, die breekt/ casseert als het ware het vonnis van de lagere rechter, op gronden van vormverzuim of schending van het recht. Hij doet zelf geen (feitelijk) recht en verwijst terug. Het feit dat deze hoogste rechters geen feitenrechter zijn maakt dat lagere rechters in die landen waarschijnlijker hun beslissingen baseren op feiten opdat er niet gecasseerd wordt, althans dat die

overweging onbewust of bewust bestaat. De kracht is dat de hoogste rechter de unificatie van de toepassing van het recht bewaakt.

Dit is in het Verenigd Koninkrijk anders omdat de Supreme Court zelf beslist op welke gronden hij een zaak aanneemt en als dat een interessante interpretatie van feitenmateriaal is, en gericht is op het (juridische) algemene belang, dan is dat juridisch (en politiek) toegestaan. De continentale lagere rechters richten zich als theorema meer op de feiten en de Angelsaksische lagere rechters meer op het recht, dat lijkt verschillend maar beide hanteren hetzelfde principe, voorkomen dat hun vonnis bij de hoogste rechter sneuvelt. Dit betekent natuurlijk wel veel voor de juridische cultuur voor zover die bepaalt wordt door rechters. Een pan-Europees magistratelijk principe is kennelijk, rechtspraak zo vormgeven, dat voorkomen wordt dat het vonnis in hoger instantie sneuvelt.

Burgerschap

Burgerschap

ZU
YD

In Europa is er een spanning tussen de solidariteits (socialistische en christen-democratische) ideologie en de liberale ideologie. Werknemersbescherming in het arbeidsrecht is gebaseerd op gedachten van onderlinge verbondenheid en draagkracht, het opkomen voor de gedeprivilegeerden, de zwakkeren van de samenleving.

Het Europees recht is traditioneel liberaal georiënteerd, gericht op eerlijke concurrentie en de vrije open Europese markt. Er is sprake van een Europa dat

zich richt op ongebonden marktwerking (neem bijvoorbeeld het aanbestedingsrecht). De vrij handelende burger stond centraal.

De oprichting van één Europa is historisch gezien begonnen met de EGKS, met de handel in kolen en staal en richt zich als het ware het economisch burgerschap of het ondernemerschap. Het (politieke) burgerschap was voorbehouden aan de natiestaten.

De Europese Unie anno 2011 richt zich echter op Europees burgerschap (artt. 17-22 EC, bewegingsvrijheid, verkiezingen, petitierecht etc.). Dit staat echter nog in de kinderschoenen, maar levert wel een enorme uitdaging. Er zijn immers landen die dit burgerschap tot hun traditie rekenen en andere landen die deze traditie minder kennen. Er zijn immers allerlei verschillende ideologieën die aan burgerschap ten grondslag liggen. De landen in Oost-Europa bijvoorbeeld hebben een recente historie van het reëel bestaand socialisme. Vele elementen daarvan zijn verankerd in hun nationale recht en hun burgerschapsopvattingen. Zij moeten zorg dragen voor een aanpassing aan het meer liberale Europese rechtsdenken, maar Europa dient ook een open forum te zijn voor toetreding van deze culturen, waarbij de burger zich niet vervreemd van zijn eigen recht. De enorme spanningen tussen ossi's en wessi's in het moderne Duitsland kunnen als voorbeeld dienen hoe het is gegaan, en hoe het al dan niet moet.

De pan-Europese rechtscultuur

Ernest Renan 1823-1892

10/27/2011

**ZU
YD**

Ik sluit met deze terminologie uitdrukkelijk aan bij een tegengeluid in de eeuw van het nationalisme, de 19^e eeuwse Franse intellectueel Ernest Renan. Hij liet een tegengeluid horen in zijn lezing op 11 maart 1882 aan de Sorbonne in Parijs (*Qu'est-ce qu'une nation*). Dit tegengeluid grondveste de nationale identificaties in de 19^e eeuw juist niet op infrastructurele factoren (neem de bouwstijl, de regionale wijnbouw en de streektaal die het in 1871 geannexeerde Straatsburg, door de Duitse overheersers tot Duits gebied verklaarden), maar op de bereidheid van mensen om zichzelf tot een gemeenschap te bekennen, in hun maatschappelijke en politieke opstelling, door hem betiteld als 'een dagelijks hernieuwd referendum'.

Ik volg in mijn ambitie Renans voluntaristische model dat is gebaseerd op zelf-identificatie van de betrokkenen. Juist het historische besef: de gedeelde herinneringen aan glorieus of smartelijk episodes uit het verleden gecombineerd met het vergeten van conflicten uit vervlogen tijden, maakt ons in staat supranationale verbanden te zien, en een supranationale cultuur te ontwaren. Het is aan de orde voor een pan-Europese rechtscultuur te zoeken naar overeenkomsten en gedeeld verleden. Historisch besef zoals de Europa zich heeft geëmancipeerd van het bewind van de Zonnekoning Lodewijk XIV, zoals dat Europa de verschrikkingen van de Eerste en vooral de Tweede Wereldoorlog heeft overleefd. Die factoren binden, geven een gewaarwording van gemeenschappelijkheid.

Er is slechts (voor vandaag) één gevaar, het grootste probleem op weg naar het pan-Europese rechtscultuur: ***de rechtsvervreemding.***

Rechtsvervreemding

ZU
YD

De term rechtsvervreemding komt van de hoogleraren Elzinga en Hertogh aangeduid. Rechtsvervreemding is het gevoel dat de burger zich niet langer thuis voelt in het systeem van het recht van het land waarin hij woont. Er is een groeiende afstand tussen de officiële rechtsstaat en de beleving ervan door de burgerij. Deze tendens bestond natuurlijk al eerder, recht is historisch gezien altijd iets van de bovenlaag geweest. In de 19^e eeuw was het echter zo dat de burger dermate afhankelijk, onmondig en niet geëmancipeerd was dat hij de autoriteit van het recht en de rechtsbeoefenaren hoe vervreemd ook, toch accepteerde. De emancipatie, individualisering en de ontwikkeling van de individuele burger is echter zo krachtig geworden, dat rechtsvervreemding nu pregnanter als een nieuwe tendens in de samenleving aanwezig is. En zeker in Europa, er is een groeiende tendens, het meest duidelijk verwoord door nationale bewegingen als Vlaams Belang, de PVV, De Echte Finnen, de FPÖ, het Front National, de Lega Nord en ga zo maar door, die stellen dat Europa een uitvinding is van bureaucraten en politici en niets te maken heeft met de burger in de straat. Zoals de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw werden gekenmerkt door juridisering, meer Europese regelgeving, meer macht in Brussel neem de landbouwwetgeving, meer tastbare Europeanisering door de EMU en de gevolgen van de Schengen en Maastricht verdragen, zo wordt het begin van de 21^e eeuw gekenmerkt door een haast 'tastbare' rechtsvervreemding. Hertogh onderscheidt vier vormen van rechtsvervreemding:

- a) *juridische machteloosheid*, het gevoel dat een burger zelf in Europa niets meer voorstelt, dit uit zich in een matige opkomst bij de Europese verkiezingen;
- b) *juridische onoverzichtelijkheid*, er is voor de burger geen patroon in het Europese recht te ontdekken waaraan hij enig houvast heeft, neem als voorbeeld dat de meeste burgers menen dat Europa ons handen vol geld kost terwijl het feitelijk niet meer is dan een krappe € 300 per burger per jaar in ons land;
- c) *juridische anomie*, het gevoel dat de burger heeft dat de schending van het Europese recht door bijvoorbeeld zuidelijke lidstaten eerder regel dan uitzondering is, neem het voorbeeld van de Griekse Eurocrisis, en de dreiging dat dit uitwaaiert naar Portugal, Spanje en Italië;
- d) *juridisch waardeconflict*, de burger herkent zich niet in wat door Europa als belangrijk wordt ervaren, vaak hoort men een roep terug naar nationale eenheidsstaten, is men niet gevoelig voor Europa als historisch intellectueel machtsblok tegenover bijvoorbeeld de BRIC landen.

Europa en het recht is vervreemd van de burgers, van het bedrijfsleven, van de samenleving. De bestuurskundigen Bovens en Wille noemen in dit licht de *disaffectiehypothese*, waarmee wordt bedoeld dat men steeds minder vertrouwen heeft in Europa en in juristen die het Europese recht uitleggen en toepassen en het recht, omdat men zich in toenemende mate uitgesloten voelt bij de totstandkoming van het recht en de beroepsuitoefening van juristen. Het is denk ik tijd om de handen in een te slaan en harder te gaan werken aan een pan-Europese rechtscultuur. Juist omdat we een gezamenlijk cultureel-juridisch verleden hebben, juist omdat de juridische culturen van Europa (door kolonisatie) de hele wereld hebben bevolkt. Het recht in Sri Lanka, Namibië en Indonesië is net zo goed van oorsprong Romeinsrechtelijk en Napoleontisch als ons eigen recht. Juist omdat de rechtscultuur een kernkwaliteit is van een eeuwenoud continent als Europa en ons op de kaart kan houden als het gaat om kennisontwikkeling en innovatie in de wereld.

Eigenlijk is het recht een instrument puur sang voor de mondialisering en kan het recht en de juristen een voortrekkersrol worden gegeven voor de paneuropeanisering van de rechtsculturen. Wie nemen daarin het voortouw?

Aanbevelingen voor u, onze studenten

Studenten

ZU
YD

Ik zie in de de pan-europeanisering van de rechtscultuur een belangrijke rol weggelegd voor onze studenten, niet de academische juristen per se, maar de juristen opgeleid aan de HBO instellingen, de Fachhochschulen, de Universities of Applied Sciences. Ik sluit aan bij de wens van Euro Commissaris Viviane Reding, als zij in de Mr-Magazine van oktober zegt "alle juridische beroepsgroepen moeten hun juristen trainen in het Europees gemeenschapsrecht". Ook Rosa Jansen, voorzitter van het College van Bestuur van het Studiecentrum Rechtspleging SSR, doet voorstellen in die richting als zij in hetzelfde artikel spreekt over het creëren van awareness van de Europese dimensie van het recht. Ik wil daar graag nog iets over zeggen. Hoe moeten dat doen, wat moeten we de juristen leren om ze te laten werken aan een pan-Europese rechtscultuur. Het voert te ver hier een voorstel voor curriculuminnovatie te doen maar een paar beginselen wil ik wel noemen:

- multi-juridische Europese analyse;
- transnationaal samenwerken;

Multi-juridische Europese analyse

Het lijkt aan het eind van dit verhaal een overbodige stelling, maar onze rechtsbeoefening heeft niet alleen maar nationale wortels. Juist niet. Juridische problemen hebben vrijwel altijd een meervoudige oplossing. Mijn pleidooi hier is die meervoudigheid uit te breiden tot over de nationale grenzen heen. Heel concreet zou dat kunnen betekenen dat bij het aanleren van het vak er altijd naar verschillen dimensies vanuit de rechtshistorie en de internationale dimensie, wordt gekeken. Casuïstiek zou dan aangeleverd kunnen worden en naast de correct nationale juridische oplossing dient men zich te verdiepen in een verwante Europese oplossing.

Studenten krijgen dus een casus die zij naar Nederlands recht oplossen. Aan hen wordt eveneens op zeer beginnend en micro niveau gevraagd om een oplossingsrichting te bedenken naar bijvoorbeeld Duits, Belgisch, Pools, Frans of Lets recht. Dat zal voor juristen (en met name de juridisch docenten) niet gemakkelijk zijn. Omdat men de neiging zal moeten onderdrukken de perfecte oplossing te willen weergeven. Die perfectie is en blijft er voor de nationale situatie. Het over de grenzen kijken heeft niet als doel de perfecte juridische analyse aan te leren, maar een pan Europees rechtsdenken aan te leren. Studenten en docenten zullen zich dus (al is het maar summier) moeten verdiepen in andere rechtssystemen en andere rechtsculturen. Daarmee is al een wereld gewonnen, omdat men zich openstelt voor een groot deel van onze Europese juridische cultuur. Uit rechtshistorisch onderzoek blijkt dat er niet zoveel verschillen zijn als het gaat om de beginselen en uitgangspunten. De verschillen zitten met name in de gebruikte terminologie die op basis van de recente geschiedenis vooral ingekleurd is door nationale gewoonten, gebruiken, taal en cultuuruitingen.

Transnationaal samenwerken

Zijn er eigenlijk wel veel grensoverschrijdende problemen? Ik heb geen idee, het is mijn voorstel dat we ons veel meer richten op onze burens dan op de verre vrienden om daar helderheid in te krijgen. Juist daar waar het andere

landen met enigszins andere juridische culturen zijn. De circa 120 Euregio's in Europa kunnen een voortouw nemen in het transnationaal samenwerken.

Of problemen nu een grensoverschrijdend element hebben of niet, samenwerken moet het devies zijn. Juist in het juridische waar dat, anders dan bijvoorbeeld in het economische verkeer niet voor de hand ligt. Een beetje bizar maar wel milieuverantwoordelijk voorstel is dat men in Euregio's voor samenwerkingspartners en oplossingsrichtingen niet verder zou mogen gaan dan 50 km. Dan moet men wel met elkaar. Een soort gedwongen huwelijk, werkt wellicht niet voor de liefde, maar doet het blikveld wel verruimen. Naar de Australier King zou ik dit *European intelligent justice willen noemen* : 'justice in perceiving, understanding and managing transborder concepts which are important processes in problem-solving and in job performance, particularly in the helping professions and service industries, like lawyering'.

Rosa Jansen stelt bijvoorbeeld voor bij rechters een bredere visie te creëren door hen tijdelijk aan de slag te laten gaan bij een buitenlands gerecht. Ook studenten zouden verplicht één jaar van het bachelors opleiding in het buitenland moeten doorbrengen.

De Europese regelgeving is een samenballing van regels en rechtsbeginselen van de hele EU, een aantal van die elementen die wij niet kennen uit ons nationale recht, kan verhelderd worden door een tijd te werken met collegae uit een ander land, in dat andere land. Voor juristen een heftige zaak, maar voorheen was de Amsterdamse rechter ook per definitie niet bevoegd in Maastricht, nu zou dat wel kunnen.

Pan- Europese Rechtscultuur

Slot

Het ontwikkelen van een professionele pan Europese houding, het prikkelen van de sociale, culturele en vooral juridische Europese verantwoordelijkheid, moet het doel zijn op weg naar een pan Europese rechtscultuur. Hierbij hoort een actieve houding waarin studenten wordt voorgeleefd en aangeleerd in alle casuïstiek wat de Europese aspecten zijn. Hoe hun handelen als professional kan bijdragen vanuit juridisch, maatschappelijk, politiek en strategisch uitgangspunt aan een nieuw Europa. Een nieuw Europa dat tegelijkertijd een oud Europa is. Een Europa met een pan-Europese rechtscultuur dat trots de plaats die haar toekomt in de wereld, inneemt.